

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дфн Майа Станкова Разбойникова-Фратева, член на Научно жури във връзка с процедура по публична защита на дисертационен труд за придобиване на ОНС „доктор“ на тема:

„Между традицията и бунта. Концепции за женска идентичност в творчеството на норвежките писателки от края на XIX и първата половина на XX век“,

представен от Надежда Стефанова Станимирова, докторант към Катедрата по германистика и скандинавистика на СУ „Св. Климент Охридски“, зачислена със заповед РО 20338 от 06.02.2015 г. по професионално направление 2.1. Филология. Литература на народите от Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия (История на скандинавските литератури – Норвежка литература) с научен ръководител проф. дфн Майа Разбойникова-Фратева и отчислена с право на защита със заповед РД 20517 от 06.03.2018 г.

Административни констатации

Обучението на докторантката Надежда Станимирова протече в съответствие с Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ (изменен/19.10.2016 г.). Представените от кандидатката документи по процедурата – дисертационен труд, автореферат, списък с публикации по темата, протоколи от взети изпити – отговарят на изискванията и са в необходимия обем.

Кратки биографични данни за кандидатката

Надежда Станимирова е завършила специалност „Скандинавистика“ в СУ „Св. Климент Охридски“, а впоследствие и магистърска програма към същата специалност. Като студентка е посещавала летни езикови и специализиращи университетски курсове в Норвегия и Швеция. Работи като преподавател по норвежки език и като преводач на художествена литература (до момента има преведени пет заглавия от шведски и едно от норвежки език). Владее отлично английски език и на добро ниво френски.

По време на обучението си в магистърска програма на специалност „Скандинавистика“ докторантката Надежда Станимирова проявява интерес към самостоятелната научна работа. По време на докторантурата си кандидатката получава възможност за тримесечен престой в

университета в Тромсьо, за работа и консултации с университетски преподаватели и обмяна на опит с други докторанти.

Общо представяне на дисертационния труд, характеристика и оценка

Работата се състои от въведение, две глави, в които са разгледани по две авторки, и заключение в обем от 277 с. Библиографията включва сто заглавия на български, норвежки, английски и немски език. Дисертационният труд изследва противоречивите становища, заемани от норвежките писателки по отношение на мястото на жените в норвежкото общество и концепциите за женска идентичност, които те пресъздават и защитават или отхвърлят в творчеството си. Метафорично скалата на тези концепции е зададена в заглавието чрез дихотомията на „традицията и бунта“. Изследването търси линиите на двупосочно взаимодействие между социалната реалност, характеризирани с интензивни дискусии относно т. н. „женски въпрос“, зараждането и развитието на женското движение, от една страна, и творчеството на норвежките писателки, от друга. Поради това реконструкцията на реалната историческа, политическа и социална картина заедно с широкия спектър от определящи я фактори заема важно място в началото на втора и трета глава.

Времеви граници на изследването са разположени между края на XIX и първата половина на XX век с цялата условност и пропускливост на подобни маркировки. По необходимост докторантката се връща назад почти до средата на XIX век, докато горната ограничителна времева линия е спазена доста стриктно. Това не е случайно, тъй като по този начин от наблюденията се изключва втората вълна на женските социални движения от 70-те години на XX век, които със своята изключителна динамика и трансформации в теоретичния и академичен дискурс биха разширили изключително обекта на изследване и изместили неговия фокус. (Вж. т. 1.3.)

Въведението обосновава убедително избора на авторките и произведенията като при последните водеща е идеята да се подберат не непременно най-популярните произведения, а онези, в които основните модели на женската идентичност могат да се наблюдават в най-концентриран вид и/или за първи път в контекста на творчеството на съответната авторка. (Вж. т. 1.4., с. 3 и сл.)

Специално усилие докторантката е положила за дефинирането на основните понятия, с които изследването оперира (т. 1.5.). На първо място е отделено внимание на понятието за идентичност, което има богата кариера в различни научни полета. С оглед на параметрите на дисертационния труд Надежда Станимирова избира три теоретични модела, на които ще се позовава в изследването си (Ериксон, Гофман и Мийд, вж. т. 1.5.2.). Моделите са представени сбито, изведени са основните им елементи с оглед на тяхната приложимост в предстоящите анализи (напр. с. 13, с. 93: т. 2.3.3. и др.). На тази база ясно са очертани стъпките при реконструкцията на моделите за женска идентичност в отделните произведения. Така често срещаният разлом между теоретична част на дисертационен труд и литературно-аналитичната ѝ апликация е избегнат предварително. Въпреки това по-късните напомнания и препратки на докторантката към изходната теоретична база са много уместни, особено при обосновката на определени наблюдения или в подкрепа на заключенията (напр. с. 44, с. 77, с. 110 и др.)

Методологията на изследването съчетава биографичния и социологически аспект с близкото четене и наративния анализ и е обоснована с теорията на новия историзъм. Прегледът на изследователската литература е изчерпателен и позволява да се открие оригиналността на темата и подхода.

Бих искала да обърна специално внимание на структурата на работата, обяснена още в уводната глава (1.6.) и отговаряща на стремежа на докторантката към пределна яснота и видимост на логическите стъпки в изследването. Реконструкцията на моделите за женска идентичност (основната цел на дисертацията) се извършва на базата на „междучовешките взаимоотношения в творбите, в частност тези в рамките на семейството и брака като две от най-важните обществени единици, що се отнася до ролята и мястото на жената в обществото.“ (с. 3) Поради това изследователката се стреми да очертае пределно ясно всеки конкретен предмет на наблюдение, осигурявайки си почти лабораторно чиста среда за анализа. Този стремеж към точност и яснота е характерен за мисленето и работата на Надежда Станимирова, той създава редица удобства както за изследването, така и за читателя, като същевременно предизвиква непрестанното разслояване на текста в нови и нови подточни. Логическата обоснованост на този начин на структуриране за мен е очевидна, оценявам неговите предимства положително и ги възприемам като проява на

индивидуална характеристика на докторантката, на нейния начин на мислене и подхода ѝ. (В автореферата на с. 9 е възможно известно объркване относно „първа“ и „втора“ глава, защото очевидно се имат предвид двете централни глави в дисертацията – втора и трета)

Двете аналитични глави имат идентична вътрешна структура, а също и техните отделни части. Втора глава – „Срещу течението: женско движение и литература, писана от жени“ (Камила Колет и Амалие Скрам) – и трета глава – „Между традицията и бунта в променения исторически контекст“ (Сигрид Унсет и Кора Сандел) – разглеждат различни епохи в развитието на норвежкото общество и поради това, напълно уместно, в началото на всяка от тях е направено подробно описание на социално-историческата картина като цяло и в частност на състоянието на дебата по женския въпрос и на формите на женското движение, неговите искания и действия. Историческият контекст е изграден на базата на множество изследвания (с. 70), свидетелства на епохата (напр. сведенията на английския психиатър Джон Конъли), статистически данни (с. 86). Положено е и успешно и важно усилие авторките да бъдат вписани и в цялостния литературен живот на страната (напр. с. 23 и сл., с. 138 и сл.).

Запознаването с биографията на авторките не е безцелно натрупване на факти (които обаче биха имали познавателна стойност за редица читатели при бъдеща публикация), а е част от интегративната методология на изследването, тъй като именно в биографичното се пресрещат дискурсите на средата и дискурса на литературата (собственото литературно творчество). По този начин творчеството и разглежданите произведения са положени (и при четирите обсъждани авторки) в определена биографична констелация, съответстваща и съизмерима с реалните обществена позиция и възможности на жените. Жената-писателка е шокиращ феномен през разглеждания период (и остава такъв до към 70-те години на XX век в обществата с изразени традиционно-буржоазни ценности, нека тук припомним творчеството на писателки като Марлен Хаусхофер и Ингеборг Бахман). Положението на писателките през разглежданите периоди и жизненият им път в крайна степен са най-видимите маркери, многозначителни симптоми за мястото на жените в норвежкото общество според общоприетите възгледи. Личният опит определя и интереса им към т. н. „женски въпрос“ и експериментирането с различни модели на женска идентичност в литературните текстове. Неслучайно и едно от големите есета на Камила Колет под заглавие

„Жените и литературата“ третира именно тази връзка между биографията и творчеството (срв. с. 71 и сл./т. 2.2.6.1. и с. 78 и сл./т. 2.2.6.2.).

Друга обща характеристика на главите и основните подглави е анализът на рецепцията на произведенията, разбиран и използван от докторантката като косвен начин да се придобие представа за обществените настроения спрямо разглежданата проблематика и да се отчете връзката между обществените дискурси и литературата. Значението на рецептивния аспект се оказва безспорно (срв. с. 46 – Камила Колет; с. 99, с. 116, с. 123 – Амалие Скрам, с. 161 – Сигрид Унсет: „Г-жа Марта Ули“; с. 172 – Сигрид Унсет: „Йени“, с. 211 – Кора Сандел: „Алберте“). Оценявам предложената информация като много важна за изследването, като смятам, че тя би могла да бъде по-широко използвана и да намери място и в заключенията.

Всяка от двете основни глави завършва с обобщение и съпоставка между реконструирани концепции за женска идентичност при разглежданите авторки, взаимодействието им с женското движение и обратното въздействие на авторките върху обществото и литературата (вж. на с. 129 съпоставката между Колет и Скрам, и на с. 260 – между Сигрид Унсет и Кора Сандел). Тук се формулират важни и значими изводи, свързани с целите на дисертационния труд и по-специално с възможните творчески влияния и приемственост между писателките. Междинните заключения в сравнителен план до голяма степен подготвят заключителната глава в изследването.

Особено ценни в дисертационния труд са наблюденията върху есеистичното творчество на писателките, което често е пряко обвързано с темата на изследването и обслужва неговите цели. Особено плодотворно е съпоставянето на възгледите за женската идентичност, разкривани в есетата, от една страна, и в романите, от друга, в случая с Камила Колет (втора глава) и със Сигрид Унсет (трета глава). Надежда Станимирова се натъква на редица кореспонденции, но най-вълнуващите ѝ находки са именно в разминаванията, при които в пълнотата на литературния текст стават разбираеми определени, есеистично защитавани позиции на авторките. При Колет е еднозначно изведена еволюцията на ранно-просвещенската идея, че образованата майка е по-добра майка, в убеждението, че самоосъзната майка, майката с човешко самочувствие и достойнство би била по-добра майка. (Вж. с. 72) Есето е от особено значение не само в рамката на това изследване, но и по отношение на

цялостния принос на Камила Колет към развитието на литературната критика и история, защото в него авторката полага основите на феминистичната литературна критика, които обаче могат да бъдат констатирани едва след академичното утвърждаване на последната в крайните десетилетия на ХХ век. Не би било преувеличено да твърдим, че есетата на Колет са предхождащи в общата генеалогична линия, към която принадлежат и прочутите есета на Виржиния Улф, посветени на жените и мястото им в обществото. Важен принос на изследването на Надежда Станимирова представлява обстоятелството, че постиженията на Камила Колет като анализаторка и критичка на литературата са положени в контекста на темата за женската идентичност и връзката между женското движение и литературата.

Забележително е заключението, до което води изследването на Надежда Станимирова: В самото начало на женското движение „Жената“ като събирателен образ, заличаващ всички различия, не съществува. Женското движение и разглежданите норвежки авторки ясно отчитат различията между представителките на женския пол (срв. с. 31, конкретно при Скрам вж. т. 2.3.4.1.4., с. 100 и сл., за значението на класови различия при Унсет вж. с. 190) и тяхното значение относно възприемчивостта спрямо нови модели на женска идентичност. На този фон претенциите на втората вълна на женското движение през 70-те години на ХХ век да говори от името на „Жените“ изглеждат неразбираеми.

Анализите на литературните произведения са подробни, като на места нарушаването на деликатния баланс между преразказа и рефлексията изглежда застрашен. Въпреки вниманието към детайлите с оглед на темата, естествено има отделни моменти в разглежданите романи, които предлагат възможност за повече наблюдения и биха могли да дадат още повече материал за целите на изследването. Според мен по-целенасочено внимание би заслужила напр. фигурата на Маргарете (с. 58-60 в работата) в романа „Дъщерите на губернатора“ на Камила Колет, тъй като, както отбелязва и дисертантката, тази фигура се явява говорител на авторката (с. 58). Оригиначните сравнения между френското и норвежкото общество, които Маргарете прави, вниманието, което отделя на произведенията на Жорж Санд, хвърлят пряк мост към есетата. Мисля, че връзката между есето и романа точно в този пункт би могла да бъде оползотворена по-добре в контекста на изследването. Разбираемо е обаче, че докторантката предпочита да следва темата си по-строго, дори с риск да

не обърне внимание на многопластовостта в романа на Камила Колет. Въпреки това ще отбележа, че едно по-широко заложено, различно изследване би открило в творчеството на Камила Колет и трагизма на самия Колд („Дъщерите на губернатора“), свързан с трансформиращата се представа за мъжка идентичност и мъжественост. При Амалие Скрам това разширяване на проблематиката вече навлиза в полезрението на изследователката и е отбелязано по-категорично, което оценявам като постижение на докторантката, въпреки нарушаването на тематичната рамка на изследването (напр. с. 100). Изследователката достига до проблема за мъжката идентичност (108), с което се утвърждава впечатлението, че дисертационният труд представлява съвременно изследване, което имплицитно стъпва на постиженията на последните десетилетия.

При Сигрид Унсет палитрата от женски идентичности, които са възможни и експериментирани в жанра на романа, е внимателно и детайлно огледана, разкрити за нови параметри на женска идентичност (188). При Кора Сандел е ясно забелязана и отлично анализирана еволюцията в личността на протагонистката, свързана с представата за идентичността като променлива и силно динамична величина.

При всички авторки е проследено характерното за норвежкия дебат по „женския въпрос“ разслоение между „вътрешна“ и „външна“ еманципация. При Камила Колет вътрешната еманципация на жената е от основно значение (с. 136); признаването на достойнството на жената като индивид (с. 41) се явява главен белег на външната еманципация, а взаимодействието между двете не винаги протича хармонично. Външната еманципация дори може да попречи на вътрешната (с. 74), но като цяло еманципацията е заложена дори като патриотично дело (с. 78). При Амалие Скрам с нейната близост до исканията на женското движение (с. 93) и в съгласие с пледоарията ѝ в защита на брака еманципацията трябва да бъде постигната във всички сфери (с. 123), за да се стигне в крайна сметка до изключително модерното искане за еманципация и на двата пола (с. 134). При Кора Сандел (212) също се наблюдава подобна обхватност на идеята за вътрешната и външна еманципация на жените, която създава и положителната линия на възходящо развитие при героинята от разглежданите произведения. Най-дистанцирана от женското движение и с откровена и често масирана критика спрямо него в есеистичните си произведения се отличава Сигрид Унсет. Тъкмо при нея обаче анализът на

диспропорциите между есеистичното и литературното творчество се оказва най-плодотворен за изследването, макар да остава усещането за неизчерпани докрай възможности. При наблюденията на романа на Сигрид Унсет „Г-жа Марта Ули“ скъсването на връзката между заложените теоретични инструменти и анализа на произведенията, заплашва да се случи: проблемът за идентичността е изоставен на заден план, а докторантката сякаш следва други линии, привлекли интереса ѝ. Тъкмо този роман (в променения исторически контекст, както уместно докторантката е подчертала) разкрива прекрасна възможност да се открие и проследи генезисът на оценените като консервативни възгледи на Сигрид Унсет: Протагонистката извървява пътя от бунта (в смисъл на осъществяване на нова женска идентичност в контекста на образоваността, финансовата самостоятелност и променено отношение към тялото и удоволствието) до завръщането към традиционната идентичност, която обаче не се отказва изцяло от придобивките на женското движение. Анализът сякаш пропуска да се фокусира върху последиците от тези нови обстоятелства за личностното оформяне на протагонистката и идентичността ѝ. Правилно е изведено заключението, че тази героиня онаглеждава отхвърлянето на „външната еманципация“ от страна на Унсет. Писателката обаче дискутира тази проблематика на фона на променените условия за живот и за жените. Тъй като обществената среда не е в крак с разкриващите се нови възможности за женска идентичност, от тях произлизат само нови проблеми и нов тип идентичности кризи. Ако се разгледа в този аспект, връщането на Унсет към традиционните модели за женска идентичност може да бъде тълкувано като закономерно, без да е ретроградно. Тъй като в тази част от дисертацията (с. 110 и сл.) е отделено специално внимание на природните метафори и метафорично обвързване на жената с вегетацията и природата, то би било уместно да се проследи, доколко този художествен похват има значение и в други произведения за Унсет и по-специално в разгледания в работата роман „Йени“.

Друг безспорен приносен момент на дисертационния труд е съпътстващият наратологичен анализ с инструментариума на Жанет, чиято цел е да открие някои специфични техники на разказване в произведенията, поставящи женската идентичност в центъра на разказа. Наблюденията на дисертантката са точни, заключенията и на тази база са напълно уместни. Значението на този аспект от изследването би станало още по-видимо при всяка една от авторките в хода на съпоставка с

наратологичните модели от други произведения. В този смисъл тук се открива ново поле за бъдеща изследователска дейност.

Изводите в заключителната част на дисертацията отговарят на извършените в дисертационния труд наблюдения и проучвания и потвърждават, че формулираните в началото на работата и на автореферата цели и задачи са постигнати.

Изследването е написано на български език, като на места демонстрира трудностите, през които преминава изследователят-литературовед, чийто обект е на език, различен от българския. Многобройните (и необходими) цитати в текста са преведени от норвежки език от докторантката, цитатите от преведените вече на български език произведения са по наличните преводи. В съпоставката между оригиналния и преводния текст докторантката се натъква на някои накърнявания на целостта на изходния текст, което само по себе си има приносен характер.

Авторефератът дава ясна представа за дисертационния труд, за неговите цели, методология, структура, наблюдения, анализи и изводи.

Заключение

Въз основа на казаното дотук мога убедено да твърдя, че кандидатката маг. Надежда Стефанова Станимирова е успяла да изгради единен подход към корпуса от текстове, основан на строги научни определения и рамки, да проведе цялостно и целенасочено научно изследване, изпълнявайки заложените цели и задачи, и да постигне обективност и убедителност в заключенията и оценките си. Тя не само натрупа нови знания в периода на докторантурата си, но и доказва по безспорен начин способността си за аналитично мислене и изследователска работа. В този смисъл си позволявам да препоръчам на уважаемото жури да присъди на Надежда Стефанова Станимирова ОНС „доктор“.

проф. дфн Майа Разбойникова-Фратева

22.4.2019

София